

УДК 378.147.

Лагола Ірина

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІЙНОСТІ ЧЕРЕЗ ХУДОЖНІ ОБРАЗИ ПЕЙЗАЖНОЇ ЛІРИКИ Т. ШЕВЧЕНКА

У статті розкрито особливості художнього сприймання і розуміння поезії Т. Шевченка учнями 2 класу на уроках літературного читання.

Ключові слова: літературне читання, естетична свідомість, читацька компетентність, поетична компетентність, ліричний вірш

В статье рассматриваются особенности художественного восприятия и понимания поэзии Т. Г. Шевченко учениками 2 класса на уроках литературного чтения.

Ключевые слова: литературное чтение, эстетическое сознание, читательская компетентность, поэтическая компетентность, лирическая поэзия

The article reveals the peculiarities of an artistic perception and comprehension of Taras Shevchenko poetry by second grade pupils at the literary reading classes.

Key words: readings, esthetic conscious, reading competence, poetic competence, lyrics.

Постановка проблеми. Сучасна педагогіка школи, орієнтуючи свої розробки на естетизацію навчально-виховного процесу та формування у дитини усвідомлення того, що вона є невід'ємною частиною довкілля (природи, культури, історії та ін.), стратегічною метою виховання визначає формування базису особистісної культури, залучення дитини до загальнолюдських духовних цінностей: до самої себе, до іншої людини та людства в цілому; до природи; до культури та мистецтва [9]. Педагогічна система української школи виявляє виняткову турботу про те, щоб підрастаюче покоління отримало естетичне виховання, на все життя набуло почуття прекрасного. Специфічність естетичного виховання в тому, що воно формує в учнів розуміння краси, витонченість і заостреність світосприйняття, духовні потреби та інтереси, естетичне ставлення до дійсності, розвиває творчі здібності.

Згадані вище ознаки естетичного виховання реалізуються в початковій школі на уроках музики, образотворчого мистецтва, хореографії, трудового навчання, читання та ін. Зокрема, уроки літературного читання – багатофункціональні, оскільки їх зміст визначається на основі різних принципів: тематично-жанрового, літературознавчого, комунікативно-мовленнєвого, естетичного. Якщо перші три принципи є визначальними у виборі творів навчання, то естетичний принцип передбачає добір творів словесного мистецтва за критеріями естетичної цінності. Зміст відібраних творів розкриває перед читачем різноманітність навколишнього світу, людських взаємин, сприяє розвитку почуттів гармонії і краси, формування особистісного ставлення до дійсності. Формування даного принципу можна здійснювати через вивчення творчості певного письменника.

Так, значення багатогранного доробку Т.Шевченка для розвитку вітчизняної дитячої літератури важко переоцінити. Т.Шевченка справедливо вважають «основоположником не тільки «дорослої» нової української літератури, а й літератури для дітей» [7, с.26]. Автор постійно пам'ятав, що світ дитячого мислення – світ особливий. Це допомогло йому сягнути високого художнього узагальнення, прилучити молодшого школяра до свого художнього ідеалу. Твори Т.Шевченка стали класичними зразками дитячої літератури, але вони нечасто стають предметом аналізу науковців як джерело естетичного збагачення молодшого школяра. Так, зокрема, творчість Т.Шевченка для дітей досліджували П.Волинський, Л.Кіліченко, А.Мовчун, В.Кизилова, В.Сироженко, Т.Маліновська, І.Голубовська та ін. **Метою нашої статті** є шляхи формування у молодших школярів особистісного ставлення до дійсності через художні образи пейзажної лірики (до аналізу пропонуються твори Т.Шевченка за підручником Науменко В. Літературне читання. – К.: Генеза, 2012.)

Мета статті визначила такі **завдання**:

- з'ясувати особливості вивчення ліричних творів в початковій школі;
- розкрити естетичні якості поезії і її вплив на молодшого школяра;
- дослідити художні особливості поезій Т.Шевченка, запропоновані в підручнику Науменко В. Літературне читання для учнів 2 класу, і їх естетичний вплив на молодшого школяра.

Виклад основного матеріалу. У 2-4 класах початкової школи курс «Літературне читання» є початковим у системі шкільної літературної освіти. Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти метою літературного читання є формування читацької компетентності молодших школярів, ознайомлення їх із дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка до систематичного вивчення літератури в основній школі [1]. Тому можемо говорити про поетичну компетентність, яка включає в себе навички естетичного сприйняття, уміння аналізувати поетичний твір, володіння певним мінімумом знань з теорії віршування [3, с. 5].

Важливою проблемою уроку літературного читання є визначення оптимальних шляхів реалізації поставленої мети у вивченні навчального матеріалу з урахуванням його змісту та можливостей. Початкова літературна освіта – це фундамент, на якому ґрунтується весь літературознавчий процес у середній школі, тому вчителю слід не тільки сформулювати навички читання в молодших школярів, а й виробити в них уміння як аналізувати літературно-художній твір, так і осягати його естетичну цінність. Естетичне ставлення школярів до дійсності у творчій діяльності припускає засвоєння моделі твірного, художньо-творчого ставлення до світу, яке може бути вираженим у шкільному віці засобами мистецько-творчих видів діяльності [6].

Робота з поезією в початковій школі має пропедевтичний характер, проте охоплює весь спектр проблем, пов'язаних з подальшим вивченням лірики в середній школі. Коло читання молодших школярів охоплює твори різних ліричних жанрів: пейзажна лірика, сюжетна лірика, вірші-роздуми [5, с.54]. Труднощі сприйняття ліричного твору обумовлені тим, що мова поезії умовна, адже в житті ніхто не говорить віршами. Але виховання мовної культури, поваги до рідного слова, глибокого розуміння і сприйняття текстів художньої літератури найактивніше формуються під час читання ліричних творів. Тому закономірно, що в читанках для 2-4 класу містяться ліричні твори.

Вивчення творчості Т.Шевченка в сучасній школі є серйозним засобом формування світогляду молодших школярів, їх патріотичного, естетичного, морального виховання. Поет не писав жодного твору спеціально для дітей. Та будучи майстром живопису словом, його пейзажна та автобіографічна лірика ще при житті письменника увійшла в шкільні читанки і з літератури про дітей стала літературою для дітей. Поетичні пейзажі Шевченка доступні дітям завдяки своїй графічності, бо дитяча уява сильніша за уяву дорослих людей і майже до кожного віршованого рядка може намалювати картину (наприклад, вірш «Садок вишневий коло хати») [2, с.90].

Процес сприйняття і розуміння художнього твору складний, і зорове, і слухове сприйняття у дітей картин-образів розвиває естетичну свідомість дитини, вміння створювати прекрасне. Уява живопису словом розвиває, збагачує сприйняття поезії учнями. Так, у ліричних творах реальність відображається через передачу почуттів, думок, переживань людини, а за допомогою художніх засобів мови посилюється емоційно-естетичний вплив твору на юного читача (наприклад, поезія «І досі сниться: під горою...»).

Значна частина віршів та уривків з творів Т.Шевченка, що увійшли в дитяче читання, належить до пейзажної лірики. Як високохудожній малюнок, присвячений зображенню чарівної краси української природи, такі вірші сприяють вихованню в дітей благородних рис характеру, любові до Батьківщини, до рідного краю; збагачують мовлення учнів, сприяють розвитку їхньої поетичної спостережливості, формуванню поетичного слуху, асоціативної і творчої уяви. У таких творах та уривках не зустрічаємо сюжетно-напружених картин, у них мало дії, здебільшого вони мають описовий характер. Але ці описи сповнені глибокого почуття, ліризму, вони торкають струни душі. Ліричний вірш – це світ почуттів та переживань, де висвітлюється внутрішній стан ліричного героя, його бачення певних подій чи явищ дійсності. Почуття ліричного героя співзвучні з почуттями поета, які викликані певними картинами природи. Вони не завжди виражені так, що можна сказати: поет переживає радість, сум, захоплення, збентеження. Є емоції складні, прямо не названі в творі і осягнути їх маленькому читачу часто буває важко [5, с.55].

Значення таких творів і уривків полягає ще і в тому, що вони привчають дітей спостерігати, помічати багатство барв навколишнього світу, різноманітні речі та явища, спільне і відмінне між ними, своєрідність їх. Та для повноцінного сприйняття ліричного твору учні повинні проіняти емоційним станом ліричного героя, пережити те, що його хвилює, тішить, засмучує. А для цього діти мають досягти певної духовної зрілості. Водночас у творах описового характеру діти мають перед собою зразок того, як виражати словами бачене. Художній твір повинен допомогти дітям помічати все, що їх оточує, та навчити передати це словами. Твори Т.Шевченка, великого майстра слова, дають багато для розвитку таких навичок у дітей.

Знайомлячи з навколишньою дійсністю, поезія Шевченка сприяє розширенню знань і досвіду дітей, з'ясуванню і закріпленню понять про різні явища й події та розвитку мови й мислення. У підручнику «Літературне читання» для 2 класу представлені такі твори Т.Шевченка: «Зоре моя вечірняя...», «Сонце заходить, гори чорніють...», «Тече вода з-під явора...», «Тихесенько вітер віс...», «Он гай зелений похилився...».

Подані твори Шевченка сповнені глибокого почуття, радості, світла, оптимізму. Так, у мініатюрі «Тече вода з-під явора», яка пропонується другокласникам, змальована квітуча, барвиста природа, коли червона калина пишається, явір молодіє, а в річці хлюпочуться качаточка. Ця розкішна барвиста природа близька й знайома дітям – тут і калина, і верба з лозами, що схилились над водою. У картинах природи виражено настрої людини спостережливої і чулої до краси. Наскрізним образом твору стала вода, що уособлює як продовження життя, так і саме життя. Пейзажний малюнок, що ґрунтується на зорових відчуттях, доповнюється зоровими образами: чути дзюрчання потоку, плескіт і гомін качок, що ловлять ряску поміж осокою. Емоційно-забарвлена лексика (*калинонька, качаточка, качечка, дітки*) створює особливу ніжну, лагідну атмосферу. В цій поезії, як і в багатьох інших на тему природи, Т.Шевченко вдається до засобу персоніфікації («*пишається калинонька, явір молодіє, качечка...розмовляє з дітками*»), що робить особливо близькою її дитячому читачеві і мовби стирається грань між світом реальним і поетичним, вони сприймаються як ідентичні [8, с.75].

Крім високої образності і ліризму, пейзажні твори Шевченка відзначаються багатою мелодійністю, вони близькі до народної пісні, деякі з них покладено на музику і вони стали улюбленими народним піснями. Прикладом цього є вірш під заголовком «Зоре моя вечірняя», що ввійшов у дитяче читання, в якому з окремих деталей пейзажу непомітно з'являється літній вечір. Пейзажній ліриці Шевченка властиво навіть у найбільш описових рядках передати настрої людини, філософське осмислення краси природи, через яке приходять і розуміння почуттів ліричного героя, його патріотизму, любові до знедоленого краю. В поезії відчутні мотиви туги за далекою батьківщиною, адже поема писалась на засланні. Тому поневолений ліричний герой, вдаючись до поетичного прийому звернення, просить вечірню зірку (поширений образ народних пісень) розказати про батьківщину. Перед читачами постає ніжна пейзажна картина: «...за горою / Сонечко сідає, / як у Дніпра веселочка воду позичає. / Як широка сокорина віти розпустила...». Задушевна картина літнього вечора створюється поетом шляхом нагнітання образів, а їх швидка зміна сприяє динамічному, зримому розгортанню краси й багатства рідного краю. Створенню ностальгічно-лагідного настрою допомагають «українські» образи й майстерно застосована зменшено-пестлива лексика (*тихесенько, сонечко, веселочка*). Отже, у цьому пейзажному ескізі Т.Шевченко виразно реалізував свій потужний таланти літератора і художника.

Великий Кобзар з дитинства був закоханий у природу рідної України. Саме тому прекрасні пейзажні мініатюри можна знайти в багатьох поезіях Шевченка. Як приклад можна навести вірш «Сонце заходить, гори чорніють...», який був написаний у засланні та розкриває другокласникам тугу поета за рідним краєм. Поет усім серцем лине на Україну, з великою ніжністю змальовує Шевченко картину вечора та зміни, що відбуваються в природі, і це захоплює малого читача: «Сонце заходить, гори чорніють, / Пташечка тихне, поле німіє...». Вірш пройнятий ідеєю добра, любові до життя, до трудової людини: «Радіють люди, що одпочинуть...». До людей праці поет ставиться з великою повагою, в їх скромному й простому житті він бачить багато красивого.

Майже все своє життя поет прожив за межами Батьківщини, але ніколи її не забував: «...А я дивлюся... і серцем лину / В темний садочок на Україну». Велике, добре серце поета страждало від розлуки з милим краєм, з рідними людьми, він сумував за Україною, за її вишневими садками. Шевченко, спостерігаючи захід сонця на Уралі, дивлячись на гори, що поступово чорніють, лине думкою на Україну: «Лину я, лину, думу гадаю, / І ніби серце одпочиває». Такий самий вечір зараз сходить і на українській землі. Зоря ніби єднає Т. Шевченка із Батьківщиною, це – єдине спільне, що він має із Україною зараз: «...на синє небо виходить зоря». На Уралі чорніють гори, а на Україні цвітуть садочки, та небо над ними однакове, отже, дивлячись на нього, поет ніби повертається на Батьківщину. Малий читач співпереживає з ліричним героєм, прагне розділити тугу поета за рідним краєм. В такому аспекті формуються почуття патріотизму і національної гідності.

Персоніфіковані метафори та епітети конкретизують зображення природи. Діти привчаються спостерігати, помічати багатство навколишнього світу, відчувати й розуміти радість життя від спілкування з природою, її красу і неповторність. Працюючи над поезією «Сонце заходить...», діти відчують справжній смак естетичної насолоди від спілкування з природою і поетичним словом про природу.

Другокласники також вивчають пейзажний уривок з поеми Шевченка «Сон» - «Тихесенько вітер віє...», мистецькою окрасою якого став персоніфікований образ української природи. Перед дітьми вимальовується зорова картина ранкової пори. Розповідаючи про прочитане, діти можуть словами відтворити те, що «бачать», переживають. Така розповідь називається усним малюванням. Під час усного малювання малий читач може уявити, як «тихесенько вітер віє», як «верби зеленіють», як «сади похилились». Персоніфіковані метафори «степи, лани мріють», «тополі розмовляють з полем» і порівняння «тополі ...стоять собі, мов сторожа» допомагають дітям створити зорові образи.

У композицію багатьох ліричних поезій Шевченка складовою частиною входять пейзажі. Так, уривок з поезії «Якби ви знали, паничі...» - «Он гай зелений похилився...» - стає надбанням дитячої літератури. Природа ніби насправді оживає в кожному рядку його творів. Варто прочитати хоча б першу строфу будь-якого вірша Шевченка, і ти ніби на власні очі бачиш пейзаж, змальований поетом:

Он гай зелений похилився,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти...

Природу Т.Шевченко наділяє людськими здібностями, тим самим підкреслюючи неможливість розділення природи та людини. Саме пейзажна лірика дає неабиякі можливості для виховання любові до Батьківщини. Відомо, що почуття патріотизму починається з любові до рідної природи, з якою людина вперше знайомиться ще в ранньому дитинстві.

Як бачимо, тема української природи посідає важливе місце в Кобзаревому творчому доробку, що ввійшов у дитяче читання. Письменник не тільки захоплювався неперевершеною красою рідного краю, а й послідовно проголошував важливу ідею: люди, які живуть серед такої краси, заслуговують на краще життя.

Висновок. Отже, однією з принципових особливостей сучасної школи є постійна і глибока увага до проблем естетичного виховання школярів. Найбільш яскравою, доступною моделлю естетичного

ставлення школярів до дійсності, коли відбувається становлення духовного світу дитини, є мистецтво слова, де органічно пов'язані процеси пізнання світу, його естетичної усвідомленості та вираження свого власного до нього ставлення. Проведений аналіз показує, що в читанці для 2 класу надається перевага пейзажним текстам Т.Шевченка, оскільки поезії такого спрямування якнайкраще сприймаються молодшими школярами, вчать дітей розуміти художню картину, образ, розвивають їх мову і мислення.

Література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти від 20 квітня 2011 року [Електронний ресурс] / Режим доступу: osvita.ua.
2. Білецький Д.М. Дитяча література / Д. М. Білецький. – К., 1967. – С. 87–97.
3. Вашуленко О., Омельченко І. Урок літературного читання в 2 класі за новим підручником / О. Вашуленко, І. Омельченко // Початкова школа. – 2013. – № 8. – С. 5–9.
4. Голубовська І.В. Шевченкове слово на уроках читання в початковій школі / І. В. Голубовська // Волинь-Житомирщина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – 2010. – № 21. – С. 282–290.
5. Гордієнко О. А., Шевчук Т. О. Ліричні твори на уроках читання в початковій школі / О. А. Гордієнко, Т. О. Шевчук // Педагогічна Житомирщина. – 2009. – № 1. – С. 54–57.
6. Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів : навч. посібн. / І. А. Зязюн. – К. : ІЗМН, 1998. – 156 с.
7. Кизилова В.В., Пушко В.Ф. Дитяча українська література : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Луганськ : Знання, 2006. – С. 26.
8. Кіліченко Л. М. Українська дитяча література / Л. М. Кіліченко. – К. : Вища школа, 1988. – С. 71–78.
9. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика [монографія] / Л. М. Масол. – К. : Промінь, 2006. – 432 с.
10. Мацапура В. І. Розкрити секрети художньої майстерності поета / В. І. Мацапура // Всесвітня літ. в середн. навч. закладах України. – 2006. - № 1. – С. 11–16.
11. Науменко В. Літературне читання / В. Науменко. – К. : Генеза, 2012. – С. 55–58.